

Magánkönyvtárak (1770–1820)

A kutatás és az elemzések különös jegyei

Két könyvtár- és olvasmánytörténeti kutatási program, két alapvetően eltérő megközelítés. Az egyik Keserű Bálint tervezete, amelyet 1979-ben fogalmazott meg, és 1983-ban adtunk ki,¹ és a „Mohács utáni két évszázad” kutatására vonatkozik. A másik Granasztói Olga áttekintése a magyarországi könyvtörténeti kutatásokról, és időben a 18. század második felét, illetve az azt követő századfordulót célozza meg programadással.² Az elsőként említett kutatási program, szervezett forrásfeltárás és kiadás időtartama közel fél évszázad, közel vagyunk a befejezéséhez. Az alapvető elemzések elkészítésével együtt a program meghaladja az 50 évet. Megjelent a források tipológiája,³ és a részmérlegek, a kutatás korai,⁴

- 1 KESERŰ Bálint, „A kiadó jegyzete”, in *A magyar könyvkultúra múltjából: Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*, kiad. HERNER János és MONOK István, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11, 602–606 (Szeged: JATE, 1983; a továbbiakban: HERNER–MONOK, Adattár 11).
- 2 GRANASZTÓI Olga, „Olvasótól – olvasóig: Észrevételek a magyar olvasástörténeti kutatások aktuális kérdéseihöz”, *Korall* 12 (2011), 43. kötet (*A könyvtől az olvasóig*, szerk. GRANASZTÓI Olga és GRANASZTÓI Péter): 5–24.
- 3 MONOK István, *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720: Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*, Olvasmánytörténeti dolgozatok 5 (Szeged: JATE, 1993).
- 4 KEVEHÁZI Katalin, „Aufarbeitung und Publikation von ungarischen Bücherverzeichnissen aus der Zeit vom XVI. bis XVIII. Jahrhundert”, *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* 10 (1985): 68–77; MONOK István, „A XVI–XVII. század magyarországi olvasmányai, (Régi magyarországi könyvjegyzékek összegyűjtése és publikálása)”, *Csongrád Megyei Könyvtáros* 17, 1–2. sz. (1985): 15–20; MONOK István, „XVI–XVII. századi olvasmánykultúránk”, *Magyar Könyvszemle* 104, 1. sz. (1988): 78–82; MONOK István, „A Mohács utáni két évszázad olvasmányműveltsége a Kárpát-medencében”, *Könyvtári Figyelő* 43, 3. sz. (1997): 485–498 (ugyanaz: *Valóság* 41, 5. sz. [1998]: 95–104).

majd későbbi szakaszában is.⁵ A korszak vizsgálatát folytatva, a forrástipológia kérdésében Granasztói Olga tett néhány javaslatot, illetve e sorok írója is kiegészítette a már megjelent változatot – figyelembe véve az 1720 utáni időszakban újonnan keletkezett dokumentum-formákat⁶ –, de a teljes forrástipológia még kidolgozásra vár. Ha vázlatosan ezt ismertetni akarjuk, akkor az alábbi összefoglalást tudjuk adni.

A vázlatban kiemeltük, hogy az 1770 utáni időszakra vonatkozóan a kurzív-félkövér betűkkel jelzett forrástípusok egészítik ki a megelőző korszakban előfordultakat. A tipológia kapcsán kiemelnénk a nyomtatott katalógusok, illetve jegyzékek megjelenését – különösen a folyóiratokban megjelenő olvasmány ajánlat listákat –, mint olyanokat, amelyek nem pusztán a korszak magánolvasmányainak dokumentálását segítik, hanem mint eszközt az olvasás társadalmi elterjesztése útján. Külön felhívnam a figyelmet azokra a magánkönyvtárnak is felfogható olvasmányjegyzékekre, amelyek a szerzetesi közösségek házai összeírásában maradtak ránk akkor, amikor a könyveket egyes személyek szobáiban írták össze (ezeket vitán felül magánolvasmányoknak tekinthetjük, és nem csupán a rendház könyvtárának a katalógusát tudjuk elemezni, mint potenciális olvasmányanyagot). Ez a forrástípus persze létezik a 17. századtól kezdve, de az abolíciós összeírások számottevő mértékben növelték ezeknek a számát. Ne feledjük azonban, hogy az abolíció csak a rendi könyvtárak történetében kezelhető korszakhatárként, nem olvasmánytörténeti cezúra.

A kora újkori magyarországi olvasmánytörténeti források egyfajta tipológiája, 1500–1850

I. Az olvasmánytörténet jegyzékszerű forrásai

I.1. Katalógusszerű összeírások

I.1.1. A tulajdonos megbízásából készül katalógusok

I.1.1.1. Kéziratos

- 5 MONOK István, „A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről: Részmerleg egy hosszú alap kutatás eredményeiről”, in *„Apró cseppekből lesz a zápor”: Bakonyi Géza emlékkönyv*, szerk. HEGYI Ádám és SIMON Melinda, Habent sua fata libelli 4, 23–43 (Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2008).
- 6 MONOK István, „The Remaining Records of the Private Book Collections in the Kingdom of Hungary and the Transylvanian Principality between 1665 and 1830”, in *Private Libraries and Private Library Inventories, 1665–1830: Locating, Studying and Understanding Sources*, ed. Helwi BLOM (Leiden–Boston: Brill, 2020, megjelenés alatt).

- I.1.1.2. Nyomtatott* (1770 előttről három ilyenről tudunk)⁷
- I.1.2. Magángyűjtemény árverési katalógusa* (1770 előttről kettő ismert)⁸
- I.1. Intézményi könyvtár nyomtatott katalógusa*
- I.2. Jegyzékszerű összeírások (hivatalos szervek összeírásai magánkönyvtárakról)
- I.2.1. Hagyatéki összeírások
- I.2.2. Árvaügyi iratok
- I.2.3. Végrendeletek
- I.2.4. Vagyonelkobzási jegyzőkönyvek
- I.2.5. Peres ügyek iratai (jogi útra vitt viták, adósságok)
- I.2.6. Canonica visitatio jegyzőkönyvei
- I.2.7. Vegyes célú összeírások (ide sorolva az autobibliográfiát is, ez lehetett nyomtatott)
- I.3. Jegyzékszerű összeírások (intézményi könyvtárak katalógusai, mint magángyűjtemény jegyzéke)
- I.3.1. Adományozások
- I.3.2. Feljegyzések kölcsönzésekről
- I.3.3. Szerzetesrendek könyvtári összeírásainak a cellákban rögzített része
- I.3.4. Magánszemély könyvvállományának az intézmény számára történő megvásárlásakor készült jegyzék
- I.4. Nyomtatott kiadói katalógusok* (1770 előttről is ismerünk néhányat)⁹
- I.4.1. Folyóiratokban nyomtatott kiadói ajánló jegyzékek*
- I.5. Személyes iratok
- I.5.1. Naplóbejegyzések vásárolt, elolvasandó vagy köttetendő könyvekről
- I.5.2. Levelekben fennmaradt könyvjegyzék
- I.6. Egyéb források
- I.6.1. Feljegyzés személyes könyvkölcsönzésről
- I.6.2. Adás-vételi feljegyzés
- I.6.3. Köttetési lista
- I.6.4. Könyvszámlák
- I.6.5. Könyvbejegyzésként fennmaradt könyvjegyzék

7 Mindhárom Martin Schmeizel könyvtáráról készült (1744, 1748, 1751).

8 Maróthy György könyvtárának 1745-ös árveréséről nem ismerünk ilyet, a Bánffy család könyvtárának nagyszombati aukciójáról (1763) és Esterházy Imre gróf könyveinek bécsi árverezéséről (1766) viszont igen.

9 A nagyszombati akadémiai nyomda termékkatalógusai 1710-től kezdődően, illetve Johann Michael Landerer pozsonyi kiadó katalógusa 1751-ből és 1759-ből.

I.6.6. A tulajdonos javainak különböző célú, nem hivatalos szerv által történt összeírásai közt fennmaradt könyvjegyzék

II. Az olvasmánytörténet nem jegyzékszerű forrásai

II.1. Levelek

II.2. Irodalmi források

II.3. Idézetek (idézetjegyzékek)

II.4. Könyvbejegyzések

II.4.1. Possessorbejegyzések

II.4.2. Margináliák, sorközi jegyzetek, aláhúzások

II.4.3. Régi raktári jelzetek

II.5. Töredék-adatok (1–4 különböző könyvet említő, vagy általánosságban fogalmazó feljegyzések)

Az olvasmányok és a magánkönyvtárak történetének korszakai

A MEDIATE (*Middlebrow Enlightenment: Disseminating Ideas, Authors and Texts in Europe*)¹⁰ és az ezzel párhuzamos BIBLIO program (*Bibliography of Individual Book and Library Inventories Online*)¹¹ történelmi időhatárai 1665–1830. Lehet persze vitatkozni, hogy ezek az időhatárok mennyire mondhatók adekvátnak, és milyen szempontok szerint. Bizonyos, hogy a nyugat-európai gondolkodás történetében a 17. század utolsó harmada új korszakot nyitott,¹² és a Francia Forradalom nem csupán politikatörténeti időhatár.¹³ 1830 lehet a kézisajtó korának lezárultát jelölő év is. A magyarországi és erdélyi művelődés történetének azonban ezek nem jellemző korszakhatárai, ahogy a legtöbb európai kulturális csoport, nép olvasmánytörténetének sem. A nyugat-európai szellemi áramlatok kárpát-medencei befogadás-történetében – és a magánkönyvtárak kutatása éppen ennek megismerésére kezdődött – jellemzőbbek az 1480–1620,

10 <http://mediate18.nl/>

11 <http://mediate18.nl/?page=database>

12 Vö. *Die Zeit um 1670: Eine Wende in der europäischen Geschichte und Kultur?*, Hg. Joseph S. FREEDMAN, Wolfenbütteler Forschungen Bd. 142 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016).

13 Vö. *Säkularisierung in den Wissenschaften seit der Frühen Neuzeit*, Hg. Lutz DANNEBERG, Sandra POTT, Jörg SCHÖNERT und Friedrich VOLLHARDT (Berlin: De Gruyter, 2002–2003); Band 1: *Medizin, Medizinethik und schöne Literatur*, hrsg. von Sadra POTT; Band 2: *Zwischen christlicher Apologetik und methodologischem Atheismus*, Hg. Lutz DANNEBERG, Sandra POTT, Jörg SCHÖNERT und Friedrich VOLLHARDT; Band 3: *Die Anatomie des Text-Körpers und Natur-Körpers*, Hg. Lutz DANNEBERG.

1620–1720, 1720–1830 dátumok. Ezeknek az időhatároknak a választása többfajta módon indokolható, azzal a megszorítással, hogy ezeken belül is vannak jellemző különbségek.

I.

Az egyes szellemi áramlatok, könyvek megjelenése és a Magyar Királyságba érkezése közti idő más és más, és folyamatosan nő: amíg nagyjából 1620-ig a recepció csaknem naprakész, 1720 körül már 30 év a késétség, míg 1830-ra ez eléri a fél évszázadot is (természetesen egy-egy kivétel, naprakészen tájékozódó értelmiségi, vagy arisztokrata mindig akadt). Ha például megnézzük egy-egy olvasói csoporthoz tartozó egyes személyek könyvtárának darabjait, jól követhető ez a folyamat. Példaként emeljük ki a helvét hitvallást követő lelkészeket és gimnáziumi (kollégiumi) tanárokat. Miskolci Csulyak István (1575–1646) maga jegyezte fel könyveinek adatait (360 könyv),¹⁴ nagyon sokat maga vásárolt külföldi tanulmányútján, de a többi is friss anyag, a megjelenéstől számítva egy-két év alatt hozzájutott az őt érdeklő kötetekhez. Ugyancsak egy *diarium apodemicum* részeként, a tulajdonos által összeírt könyvtár Kaposi Juhász Sámuelé (1660–1713).¹⁵ Vannak természetesen olyan könyvek is a nagy gyűjteményben (1969 könyv), amelyek kortárs módon jelentek meg, de arányaiban egy régibb anyagot vásárolt. A peregrinus diák Kaposi Juhász láthatóan tudta, hogy hazatérése után nem lesz sok alkalma könyvet vásárolni, ezért a régibb kiadású műveket részesítette előnyben (véltetően ezek akkor, a 17. század végén, még olcsóbbak is voltak, mint az újak). A könyvtár méreteit tekintve a lelkészekre és nevelőkre jellemzőbb azonban Hányoki Losontzi István (1709–1780) nagy-kőrösi gimnáziumi tanár példája, akinek 187 könyvét 1739 körül írták össze.¹⁶

14 *Magyarországi magánkönyvtárak I, 1533–1657*, s. a. r. VARGA András, mts. MONOK István, utószó MONOK István és VARGA András, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13 (Budapest–Szeged: JATE–MTAK, 1986; a továbbiakban: VARGA–MONOK, Adattár 13/1), 61–78.

15 *Erdélyi könyvesházak III, 1563–1757: A Bethlen-család és környezete; Az Apafi-család és környezete; A Teleki-család és környezete; Vegyes források*, s. a. r. MONOK István, NÉMETH (VSKOLCZ) Noémi és VARGA András, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3 (Szeged: Scriptum, 1994), 223–265; *Erdélyi könyvesházak V, 1541–1750: Vegyes források*, s. a. r. BÍRÓ Gyöngyi, MONOK István és VERÓK Attila, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/5 (Budapest–Szeged: MTAK–SZTE, 2018; a továbbiakban: BÍRÓ–MONOK–VERÓK, Adattár 16/5), 40–49.

16 *Magyarországi magánkönyvtárak IV, 1552–1740*, s. a. r. BAJÁKI Rita, BUJDOSÓ Hajnalka, MONOK István és VSKOLCZ Noémi, mutató ZVARA Edina, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgal-

Itt már jól látszik a 30 éves átlagos késés a könyvek megjelenése, és a könyvek összeírásának dátuma között. A békési tanár, Fábíán János könyveit 1800-ban írták össze, 292 tételben.¹⁷ Annak ellenére, hogy a kis gyűjtemény nyelvi összetétele a modernitás irányába mutat – hiszen a 207 latin könyv mellett 75 francia, 7 német és 3 magyar nyelvű –, a könyvek megjelenési éveit tekintve szinte egy évszázados lemaradást láthatunk.¹⁸ A szellemi áramlatok befogadástörténetében mutatkozó lemaradást egyébként talán a legjobban a falusi értelmiségiek körében regisztrálhatjuk. Ezt tanúsítják a katolikus egyház megyék alsópapsága műveltségének vizsgálatai¹⁹ csakúgy, mint például a beregi református tanítók olvasmányainak elemzése is.²⁰ Egy számomra jelzés értékű példa a bihariószegi helyvét hitvallású iskola könyveinek 1823-as összeírása. A 49 mű (58 kötet) közül egyetlen jelent meg 1770 után (egy énekeskönyv), vagyis az összeírást megelőző fél évszázadból nem volt könyvük, a könyvek egyharmada 16. és 17. századi volt, egyötödük a 18. század első harmadában, a többség 1730 és 1770 közt jelent meg.

maink történetéhez 13/4 (Budapest: OSZK, 2009; a továbbiakban: BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VISKOLCZ–ZVARA, Adattár 13/4), 350–358.

- 17 HEGYI Ádám, „...*azt közönséges helyen felolvasni éppen nem tanátsos...*”: *Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között*, A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2018), 296–303.
- 18 Fábíán Jánost a jakobinus eszmék terjesztésének vádjá alapján vizsgálta a hatóság. Vö. *uo.*, 262–269.
- 19 Csak példaként említek néhány feldolgozást: HERMANN Egyed és EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája a XIX. század elején*, A Veszprémi Egyházmegye múltjából 8 (Veszprém: Egyházmegyei Nyomda, 1942); HOLL Béla, „A váci egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII. században”, in HOLL Béla *Laus librorum: Válogatott tanulmányok*, kiad. MONOK István és ZVARA Edina, METEM-könyvek 26, 185–273 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 2000); HUDI József, *Könyv és társadalom: Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Nemzeti Téka (Budapest: OSZK–Gondolat Kiadó, 2009); EMÖDI András, *A nagyváradi egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén: 18. századi plébániai nagygyűjtemények, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/4 (Budapest–Szeged–Nagyvárad: NMTT–SZTE–PKE, 2014). Legújabbban, általánosságban lásd az *Alsópapság* című fejezet írásait (a szerzők: BÁRTH Dániel, GÖZSY Zoltán, HERMANN István, SZULY Rita és BARTÓK István) az alábbi kötetben: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*, szerk. FORGÓ András és GÖZSY Zoltán, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11, 197–307 (Pécs: META Könyvek, 2019).
- 20 OLÁH Róbert, „A beregi oskolamesterek olvasmányai a 18–19. század fordulóján”, in *tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége: Tanulmányok*, szerk. MONOK István, Kulturális örökség, 151–238 (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–EKF, 2012).

2.

A társadalom írástudó rétege ugyan folyamatosan bővült,²¹ de az egyes olvasni tudó társadalmi csoportok közt a recepció frissességét tekintve lényeges különbség alakult ki a teljes vizsgált periódus végére (1820–1830). Amíg az első jelzett periódusban egy jogász, egy lelkész, és egy arisztokrata olvasmányanyaga nagyjából azonos naprakészséget mutat, egységesen latin, német és olasz nyelvű, addig a 18. század elején már jelentős eltérés van az arisztokrata tájékozódás és a szakértelmiség közt. A falusi, kisvárosi értelmiség pedig jellemzően latin és német orientáció mellett archaikus, vagy éppen elavult olvasmányokat tudhat magáénak még a 19. század első harmadában is²² (annak ellenére igaz ez, hogy 1780-tól arányaiban jelentős mennyiségű magyar és lassan bővülő szlovák, román nyelvű könyvanyag is megjelenik az olvasmányok közt). Ezeknek a jelenségeknek példákkal való jellemzésére három időszakot emelünk ki. A 16. század közepéről nézzük a következő, szerintünk jól összehasonlítható könyvjegyzék együtttest: Zay Ferenc báró (1553),²³ Perneszi György, gazdatiszt köznemes (1560),²⁴ Budai Jakab, udvari kamarai írnok (1561),²⁵ Kolozsvári János, püspök (1562),²⁶ Pesti Bornemisza Ferenc, kamarai jogász (1562).²⁷ A jegyzékek egy

- 21 Ezt még a Magyarországról egyébként lesújtó képet megrajzoló Tóth István György is elismeri. Vö. TÓTH István György, „Iskolák és analfabéták a szentgotthárdi uradalom falvaiban”, in *A felvilágosodás jegyében: Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*, szerk. KLANICZAY Gábor, POÓR János és RING Éva, 258–271 (Budapest: ELTE BTK, 1985); TÓTH István György, „Írásbeliség és szóbeliség a XVII–XVIII. századi mezővárosokban”, in *Falvak, mezővárosok az Alföldön*, szerk. NOVÁK László és SELMECZI László, Acta Musei de János Arany nominati, 373–384 (Nagykőrös: Arany János Múzeum, 1986); TÓTH István György, „Mivelhogy magad írást nem tudsz...”: *Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17 (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996); TÓTH István György, „Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon”, *Acta Papensia: A Pápai Református gyűjtemények közleményei* 2, 1–2. sz. (2002): 31–37.
- 22 MONOK István, „Nemzeti nyelvű olvasmányok a XVI–XVII. századi Magyarországon”, in *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor és TONK Sándor, 393–401 (Kolozsvár: EME, 1996); MONOK István, „Nyelvi és tartalmi változások a 18. századi arisztokrata könyvtárakban Magyarországon: Szempontok és példák”, in *Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia és PINTÉR Márta Zsuzsanna, 65–72 (Budapest–Nagyvárad: Reciti–Partium Kiadó–Protea Egyesület, 2013).
- 23 VARGA–MONOK, Adattár 13/1, 9–11.
- 24 Uo., 12–14.
- 25 HERNER–MONOK, Adattár 11, 54–55.
- 26 VARGA–MONOK, Adattár 13/1, 14–15.
- 27 Uo., 15–16.

késő középkori, *devotio moderna* jellegű kegyességi irodalmat, jelentős arányú ókori (főleg latin) szerzőt, továbbá kortárs humanisták jelenlétét mutatják, és mindegyik jegyzéken megjelennek a protestáns szerzők alapművei (Philipp Melanchthon, Martin Luther, Heinrich Bullinger). Ha a 17. század második feléből emelünk ki különböző társadalmi rétegekhez tartozók könyvtári katalógusait, akkor láthatjuk, hogy a jelentősebb arisztokrata családok egy része már a naprakész könyvgyűjtést is megengedte magának, amellet, hogy univerzális látókört célzott meg a gyűjtéssel (Nádasdy Ferenc,²⁸ Esterházy Pál²⁹). Egy velük kortárs olvasott (eruditus) kereskedő, egy orvos, vagy egy jogász azonban követő olvasottsággal bírt, a friss szakirodalom csak akkor volt meg neki, ha éppen külföldi tanulmányúton volt. Példaként említjük Sigismund Zimmermann eperjesi kereskedőt, akinek 1687-ben 398 könyve volt,³⁰ Nicolaus Georgius Kiechelt, a budai jegyzőt, akinek 84 könyvét 1694-ben írták össze,³¹ illetve Keppel Henrik tokaji orvost (1703-ban 99 könyvét jegyezték fel).³² Ha azonban egy, a 18. és 19. század fordulóján élt arisztokrata és egy falusi tanító, vagy egy kisvárosi értelmiségi olvasmányait próbáljuk a könyvek beszerzésének frissessége szempontjából összevetni, összehasonlíthatatlan dolgokat vetnénk egybe. (Összehasonlításképpen: ha nem a legfejlettebb nyugat-európai könyvkiadó központokat vizsgáljuk, hanem mondjuk az azoktól távolibb területek kisvárosi, falusi településeit, akkor a magyar helyzettel sok hasonlóság elmondható, de az arisztokrácia távolsága a társadalom polgári és vidéki értelmiségétől így is a Magyar Királyságban a leginkább szembeötlő. Példaként említeném Skóciát³³ vagy Walest,³⁴ de Itália egyes

28 VISKOLCZ Noémi, *A mecénatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára*, A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, 8 (Szeged–Budapest: SZTE–HEH, 2013).

29 MONOK István és ZVARA Edina, *Esterhasiana Bibliotheca*, Esterhazyana (Budapest: Kossuth–MTAK, 2020).

30 *Magyarországi magánkönyvtárak, II, (1580–1721)*, s. a. r. FARKAS Gábor, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós és VARGA András, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2 (Szeged: 1992; a továbbiakban: FARKAS–KATONA–LATZKOVITS–VARGA, Adattár 13/2), 118–128.

31 Uo., 140–142.

32 Uo., 159–163.

33 Mark R. M. TOWSEY, *Reading the Scottish Enlightenment: Books and their Readers in Provincial Scotland, 1750–1820*, Library of the Written World 10 (Leiden–Boston: Brill, 2010).

34 *Not Dead Things: The Dissemination of Popular Print in England and Wales, Italy, and the Low Countries, 1500–1820*, ed. by Roeland HARMS, Joad RAYMOND and Jeroen SALMAN, Library of the Written World 30 (Leiden–Boston: Brill, 2013).

részeit³⁵ vagy egyes francia³⁶ és spanyol³⁷ területeket.) Magyarországon is voltak természetesen minden társadalmi csoportban kivételek, ezek azonban nem alkottak számottevő csoportot. Csak példaképpen említem az utóbbiak – tehát a kivételek – közül Gyarmathi Sámuel (1751–1830) orvost, nyelvészt,³⁸ vagy Körmöczy János (1762–1836) unitárius püspököt.³⁹ A magyar arisztokraták eljutottak a könyvgyűjtésnek arra a szintjére, amely a kortárs európai osztályos társakéval azonos. A francia *libertinus* ritkaságok vásárlására is találunk példát a Csáky család esetében.⁴⁰ Olyan is volt, akinek gyűjteményét nagy érdeklődéssel követett aukción adták el halála után: Reviczky Károly Imrée (1737–1793), a poliglott diplomataét, a perzsa Háfiz első magyar fordítójáét.⁴¹ De ne feledjük el, hogy az 1798 és 1803 közti időszakban a Magyar Királyság és Erdély nemzeti könyvtárai is létrejöttek, több tízezres állománnyal. Ezeket, az eredetileg magánkönyvtárakat egyes részekben lehet tematikus arculattal jellemezni, de mégis

- 35 Vittorio ANELLI, Luigi MAFFINI e Patrizia VIGLIO, *Leggere in provincia: Un censimento delle biblioteche private a Piacenza nel Settecento*, Cultura e vita civile nel Settecento (Bologna: Il Mulino, 1986).
- 36 Noë RICHTER, *La lecture et ses institutions: La lecture populaire 1700–1918*, Bibliothèque de l'Université de Main (Main: Éditions Plain Chant, 1987).
- 37 *Coleccionismo y bibliotecas (siglos XV–XVIII)*, dir. María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO e Pedro M. CÁTEDRA (Salamanca: Universidad de Salamanca, 1998).
- 38 Könyvei összeírása 1830-ból maradt fenn: M. NAGY Ottó, „Gyarmathi Sámuel könyvei (1830)”, *Erdélyi Múzeum* 57, 2. sz. (1943): 332–341.
- 39 Körmöczy János és a kortárs eszmei áramlatok: Az Erdélyi Unitárius Egyház, az Erdélyi Múzeum Egyesület, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófiai Intézete, a Szegedi Tudományegyetem BTK, Régi Magyar Irodalom tanszéke által 2013. szeptember 13–15-én Kolozsváron rendezett tudományos tanácskozás tanulmányai, *Keresztény Magvető* 120, 3–4. sz. (2014).
- 40 ECKHARDT Sándor, *Az aradi közművelődési palota francia könyvei* (Arad: Réthy, 1917); Sándor ECKHARDT, „Les livres français d'une bibliothèque privée en Hongrie au XVIIIe siècle (István Csáky et sa femme Júlia Erdődi)”, *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes* Nr. 3–4 (1923): 145–147; Sándor ECKHARDT, *De Sicambria à Sans Souci: histoire et légendes franco-hongroises*, Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée 2 (Paris: 1943), 265–281. Vö. GRANASZTÓI Olga, *Francia könyvek magyar olvasói: A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810*, Res libraria 3 (Budapest: Universitas Könyvkiadó–OSZK, 2009).
- 41 *Catalogue de mes livres, premier partie contenant les auteurs classiques grecs et latins. – Bibliotheca Graeca et Latina, complectens [...] quas usui meo paravi* PERIERGUS DELTOPHILUS (Berolini: Johann Friedrich Unger, 1784); *Catalogue de la bibliothèque du Comte de Rewiczky, Contenant les auteurs classiques grecs et latins. – Bibliotheca Graeca et Latina [...] quas usui meo paravi* PERIERGUS DELTOPHILUS, editio altera (Berolini: Johann Friedrich Unger, 1794); vö. Ferenc TÓTH, „Charles Émeric de Reviczky, diplomate, penseur militaire et bibliophile de l'époque des Lumières”, in *Expériences de la guerre et pratiques de la paix de l'Antiquité au XXe siècle*, sous la dir. de Guy SAUPIN et Éric SCHNAKENBOURG, 169–180 (Rennes: PUR, 2013).

univerzális gyűjtőkörűek voltak.⁴² Katalógusaik már a korban megjelenhettek, mint például Széchényi Ferencé (1754–1820), a mostani magyar nemzeti könyvtár alapítójáé (1802).⁴³

3.

A jelzett középső periódusban – 1620–1720 – az olvasmányanyag tematikus összetételében a világi témák visszaszorulnak, egy re-teologizációs jelenséget figyelhetünk meg.⁴⁴ A 18. század folyamán arányaiban hangsúlyosabb lesz a történelem, a földrajz, a gazdálkodás, a természettudományok, de ez igazából csak az arisztokratákat és a szakértelmiség legképzettebb csoportjait jellemzi. Jó példa erre az utolsó magyar nádor, Batthyány Lajos Ernő (1697–1772) könyvtára (1743-ban 2260 könyvét írták össze). Fia, Batthyány Tódor (1729–1812) már bányászati, hajózási és általános műszaki szakkönyvtárat gyűjtött magának.⁴⁵ Fes-

42 Attila VERÓK, „Die Gründung der Bibliothek Brukenthal und ihr Einfluss auf das Geschichtsbewusstsein der Siebenbürger Sachsen”, in *Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives*, ed. par Frédéric BARBIER et István MONOK, L'Europe en réseaux, Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa, Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918 3, 125–132 (Leipzig: Universitätsverlag, 2005); Attila VERÓK, „La coscienza culturale dei sassoni di Transilvania e la fondazione della Biblioteca Brukenthal”, in *Un'istituzione dei Lumi, La biblioteca, Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi: Convegno internazionale, Parma, 20–21 maggio 2011*, a cura di Frédéric BARBIER, Andrea DE PASQUALE, Caratteri 8, 229–241 (Parma: Museo Bodoniano, 2013); MONOK István, „A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése”, in MONOK István, *A hagyományos világ átváltozásai: Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez*, Kulturális örökség, 137–214 (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–EKE, 2018).

43 *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi...* Vol. 1 (Sopronii: typ. Siessianis, 1799); *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi* (Sopronii: typis Siessianis, 1803); *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae* (Pozonii: typis Belnaianis, 1803); *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae: Tomi I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum typis editos complectentis. Supplementum I. A.–Z* (Pozonii: typis Belnaianis, 1803); *Catalogus manuscriptorum: bibliothecae nationalis hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Vol. 1–3* (Sopronii: typis haered. Siessianorum, 1813–1815); *Catalogus numerum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Vol. 1–2* (Pestini: typis Matthiae Trattner, 1807–1810). Vö. *Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum alapító okirata – Litterae foundationis Musei Nationalis Hungariae et Bibliothecae Nationalis Széchényianae*, praef. Gabriella SOMKUTI, red. István MONOK, *Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae* (Budapest: OSZK, 2002).

44 PÉTER Katalin, „Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban”, *Történelmi Szemle* 26, 1–2. sz. (1984): 80–102.

45 HURSÁN Szabolcs, „Batthyány Lajos nádor (1696–1765) katalógusa különös tekintettel a magyar vonatkozású és antik anyagra, valamint a Theologici szak anyagára”, *Magyar Könyvszemle* 135, 2. sz.

tetics György (1755–1819)⁴⁶ gróf, a jakobinus mozgalom szimpatizánsa Bécsben nemkívánatos személlyé válva Keszthelyen igyekezett megteremteni magának azt a környezetet, amely a művelt, kultúrapártoló arisztokraták sorába emelte. 1797-ben megalapította Európa egyik első gazdasági iskoláját, a *Georgikont*, és nagy gondot fordított arra, hogy az iskolát is ellássa könyvekkel. Magánkönyvtárába sok, a mezőgazdasággal, és általában a gazdálkodással kapcsolatos könyvet szerzett be, de egyébként univerzális bibliotéka létrehozására törekedett.⁴⁷ Hasonlóan modern, a gazdálkodásról való olvasással is tájékozódó emberként mutathatjuk be Balla Gergelyt (1710 körül–1772 után), Nagykőrös város jogász historikusát, aki egy ideig a bírói tisztet is betöltötte. Könyvtáráról csak elbeszélő forrásokból tudjuk, hogy kétezer kötetes lehetett, jöllehet az a könyvjegyzék, amely 1763-ban került összeírásra, csak kétszázat sorol fel.⁴⁸

Az olvasmányok tematikájának konfesszionális meghatározottsága 1620-tól folyamatosan erősödik, nagyjából az 1830-as időhatárig. Amíg a 17. század elején általánosan jelen van az olvasmányokban a középkori, a humanista és a kortárs kegyességi irodalom, párhuzamosan a kifejezetten humanista, világi témákkal, addig a 18. század közepén, de a 19. század elején is jelentős eltérés van egy katolikus, egy helvét, egy augsburgi (ágostai) hitvallást követő, vagy éppen egy unitárius olvasmányanyag közt. Nem csupán a lelkészek esetén, ami magától értetődő lenne, hanem a vallási csoporthoz kötődő nemességre és értelmiségre általánosan jellemző ez. Sőt, Erdélyben a nemzeti öntudat ébredése, és az anyanyelvi nyomtatványok arányának megnövekedése mentén a kialakuló központi gyűjtemények vallási jelleggel is bírtak. Az erdélyi római katolikus lakosság magyar volt, és Batthyány Ignác (1741–1798) 1798-ban Gyulafehérvárt lévő saját gyűjteményeit (könyvtár, múzeum, csillagda) ajánlotta fel „Erdély római katolikus közösségének”.⁴⁹ 1802-ben a kálvinista gróf, Erdély kancellárja,

(2019): 138–172; HURSÁN Szabolcs, „Batthyány könyvtárak az Akadémiai Könyvtárban”, in *Teleki József: Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*, szerk. MOLNÁR Andrea, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 40, 196–216 (Budapest: MTAK, 2019).

46 CSÉBY Géza, *Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre*, Doktori értekezés (Szeged: SZTE, 2013).

47 KLEMPA Károly, *A keszthelyi Festetich könyvtár* (Keszthely: Mérei Nyomda, 1938).

48 Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Nagy Géza irathagyatéka, Nr. 150. Vö. MONOK, *A hagyományos világ...*, 66–67.

49 JAKÓ Zsigmond, „Batthyány Ignác a tudós és a tudományszervező”, *Magyar Könyvszemle* 107, 4. sz. (1991), 353–375; DOINA HENDRE BÍRÓ, „La Bibliothèque Batthyanaeum fondée à Alba Iulia par l'évêque de Transylvanie, le comte Ignace Batthyány”, in *Actes du symposium international Le livre: La Roumanie, L'Europe, 4ème édition, 20 à 23 Septembre 2011, Sinaia*, org.: Biblioteca

Teleki Sámuel (1739–1822) marosvásárhelyi hasonló dokumentum-együttesét a Nagyfejedelemség magyar nemzetiségű, helvét hitvallású tagjainak adományozta.⁵⁰ 1803-ban az őt követő kancellár, a német (erdélyi szász) Samuel Brukenthal (1721–1803)⁵¹ nagyszombati gyűjteményeit saját lutheránus szász közösségére hagyta. Erdélyben a románság a 17. század végén, a 18. század elején alakította ki a római pápa hierarchikus főségét elismerő *unitus* egyházát, amely megőrizte görög-keleti liturgiáját.⁵² Központi gyűjteményük Balázsfalván a papi utánpótlást képző helyen (szeminárium) alakult ki, alapozva két püspökük – Ioan Giurgiu Patachi (1680–1727)⁵³ és Inocențiu Micu Klein (1692–1768)⁵⁴ – magánkönyvtárára.⁵⁵ Az erdélyi görög-keleti románok a ma Brassóhoz tartozó Bolgárszegen (Șchei) és Gyulafehérvárt alakították ki gyűjteményeiket, az első összeírások 1685 és 1699 közt keletkeztek.⁵⁶

Metropolitană București, I, textes réunis par Frédéric BARBIER, 122–139 (București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012).

- 50 *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék, Pars 1–2* (Viennae, per Sam. Falka [...] in Typographeo Baumeisteri, 1796); *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék, Pars 3–4* (Viennae: typis Antonii Pichler, 1796–1819); *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék pars quinta, libros inde ab anno MDCCCXIX post typis vulgatum catalogi partem quartam comparatos complexa*, curam gerebat Anikó DEÉ NAGY (Budapestini: Novi Fori Siculorum–Bibliotheca Nationalis Hungariae–Bibliotheca Teleki–Bolyai, 2002); Maria TURZAI, „Un trésor de l’époque des lumières en Transylvanie: la bibliothèque de Sámuel Teleki, à Tîrgu-Mureș”, *Revue Roumaine d’Histoire* 5, Nr. 2 (1966): 341–354; DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1997).
- 51 Carl GÖLLNER, *Samuel von Brukenthal, Sein Leben und Wert im Wort und Bild* (Bukarest: Kriterion, 1977).
- 52 Vö. Ioan CHINDRIȘ, „Blajul iluminist, O analiza a structurilor culturale”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologia* (Cluj-Napoca) 23 (1980): 187–208; Iacob MÂRZA, „Das Schulzentrum Blasendorf der Kern einre rumänischen Bibliothek in der Aufklärung”, in *Les bibliothèques centrales...*, 155–162; *Die union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, eds. Johann MARTE, Viorel IONITĂ, Iacob MÂRZA, Laura STANCIU și Ernst Christoph SUTTNER (București: Editura Enciclopedică, 2010–2011).
- 53 Magdalena TAMPE, „Din inceptionurile Bibliotecii de la Blaj, despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747”, *Biblioteca și cercetarea* 3 (1979): 126–132; Ioan CHINDRIȘ, „Unirea cu Roma, și scuola Ardeleană”, in *Scoala Ardeleana*, II, coord. Ioan CHINDRIȘ, 9–60 (Oradea: Editura Episcop Vasile Aftenie, 2007); Iacob MÂRZA, „Biserică, politică, și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi”, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 11, 2. sz. (2007): 48–67.
- 54 Ioan CHINDRIȘ, „Biblioteca lui Inocențiu Micu-Klein”, in Ioan CHINDRIȘ, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, 45–76 (Cluj-Napoca: Cartimpex, 2001).
- 55 MÂRZA, „Das Schulzentrum Blasendorf...”
- 56 BÍRÓ–MONOK–VERŐK, Adattár 16/5, 227–242. Vö. Eva MÂRZA, „Die Bibliothek der Metropole von Alba Iulia”, in *Les bibliothèques centrales...*, 133–154.

A konfesszionális meghatározottság mellett külön figyelemre méltó az, ahogyan az egyes nemzeti nyelvű (magyar, valamilyen szláv, szlovák, román stb.) könyveket külön egységként írják össze.⁵⁷ A 18. század első harmada végén megjelennek azok az összeírások, ahol ezek már nyelvi egységet képeznek. A következő jelenség pedig az, amikor egy nyelvi közösségre vonatkozó művek – a könyv nyelvtől függetlenül – önálló egységet alkotnak. Vagyis a „*Hungarici*” megjelölés már nem a magyar nyelvű műveket, hanem a *hungaricum*okat jelöli⁵⁸ (függetlenül attól, hogy a *hungaricum* kifejezés éppen melyik korban mit jelentett).

A könyvhiány és az ebből következő jellegzetességek

A magyarországi olvasmányanyag specifikumai – a nyugat-európaihoz viszonyítottan – alapvetően egy könyvhiányból következnek. Kevés számú könyv volt a Kárpát-medencében. Kevés jelent meg, és a szervezett könyvkereskedelem is csak nagyjából az 1830-as évekre alakult ki. Ez annak ellenére igaz, hogy a kiadott könyvek száma folyamatosan nőtt (16. század: 951 könyvcím; 17. század: 7000 könyvcím; 18. század: 35 000 könyvcím),⁵⁹ és az is igaz, hogy a 16. században az európai könyvtermés jelentős százaléka (7–8%) megjelenik legalább egy példányban a korabeli könyvjegyzékeken. Ez az arány folyamatosan csökken (napjainkban is).

1.

A könyvhiánynak köszönhető az a jelenség, hogy a magyarországi szakértelmiségi szélesebb általános tájékozódással bírt, mint nyugat-európai kortársai, de nem olyan mély szakmai ismeretekkel.⁶⁰ Amíg a nyugat-európai egyetemi központok

57 Radvánszky László könyvtárában a *hungaricum*ok tematikus egység (magyar és nem magyar könyvek), de a szláv könyvek külön, nyelvi egység: *Scriptores Slavici diversi argumenti*. Lásd *Magyarországi magánkönyvtárak, V, 1643–1750*, s. a. r. CZEGLÉDI László, KRUPPA Tamás és MONOK István, mutató ZVARA Edina, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/5 (Budapest: OSZK, 2010; a továbbiakban: CZEGLÉDI–KRUPPA–MONOK, Adattár 13/5), 186–188.

58 Csak két példa: Radvánszky László, vö. uo., 174–186; illetve Bod Péter könyvtára, vö. MONOK, *A hagyományos világ...*, 62–65.

59 V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800* (Budapest: Balassi Kiadó, 1999). (benne PAVERCSEK Ilona a *könyvkereskedelemtől*, 295–340.)

60 MONOK István, „Művelődési eszmények: a tudás mintázatainak változásai (olvasmánytörténeti nézőpontból)”, in *Az oktatás korproblémái*, szerk. HUNYADY György, CSAPÓ Benő, PUSZTAI Garbiella és SZIVÁK Judit, 41–57 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2017).

ban szakma-specifikus könyvesboltok is voltak, addig a Magyar Királyságban az első, kifejezetten könyveket árusító bolt csak a 19. század közepén jelent meg. Volt persze vándor könyvkereskedő, könyvet árult a nyomdász, a könyvkötő, a 18. század második felében megjelentek a nagyobb velencei, augsburgi stb. kiadóházak állandó ügynökei.⁶¹ Ha átolvassuk a fennmaradt kereskedői raktárkészletek jegyzékeit, akkor világos képet nyerhetünk az átlagos, olvasni tudó, főként polgári (városi) olvasó igényéről. A házaló kereskedő nem tudott (fizikailag sem) magával vinni fóliáns méretű tudományos könyveket, így a napi vallási gyakorlathoz szükséges könyvek, az iskolai tanuláshoz szükséges kiadványok alkotják a készlet zömét. Nagyon fontos, hogy a magyar nyelvű szépirodalom is felbukkan a német mellett. A korban kiadott magyar verseskönyvek – Balassi Bálint (1554–1594), Rimay János (1570–1631), Beniczky Péter (1603–1664), Gyöngyösi István (1629–1704) művei – általában kis zsebkönyvek voltak, de a 18–19. század fordulóján sem haladták meg a nyolcadrét méretet. 1750 előtről viszonylag kevés könyvkereskedő, illetve könyveladással is foglalkozó könyvkötő készlet összeírása maradt ránk, de azért nem állunk üres kézzel. Körmöcbányán halt meg Dionysius Cramer boroszlói könyvkereskedő (1579),⁶² Kassán írták össze Hans Gallen raktárát (1583),⁶³ Elisabeth Oberland Besztercebányán halt meg 1666-ban,⁶⁴ a löcsei Georg Steinhübel 1699-ben,⁶⁵ és Gaspar Wiszt 1714-ben Kassán.⁶⁶ Ez utóbbi három a könyvkötés mellett foglalkozott kereskedéssel

61 Vö. KÓKAY György, *A magyarországi könyvkereskedelemről* (Budapest: Balassi Kiadó, 1997).

62 *Magyarországi magánkönyvtárak, III: Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechánya*, s. a. r. Viliam ČIČAJ, MONOK István és VISKOLCZ Noémi, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/3 (Budapest–Szeged: OSZK–SZTE, 2003; a továbbiakban: ČIČAJ–MONOK–VISKOLCZ, Adattár 13/3), 223–227.

63 VARGA–MONOK, Adattár 13/1, 22–35.

64 ČIČAJ–MONOK–VISKOLCZ, Adattár 13/3, 61–68.

65 FARKAS–KATONA–LATZKOVITS–VARGA, Adattár 13/2, 287–293; vö. MONOK István, „A bajor nyomdászat szerepe Magyarország rekatolizálásában: Statisztikai megközelítések”, in *Európai szemmel: Tanulmányok Kőpeczi Béla tiszteletére*, szerk. KALMÁR János, 35–38 (Budapest: Universitas Kiadó, 2007); MONOK István, „Lőcse város olvasmányai a XVI–XVII. században”, in *Könyvek által a világ...: Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. BÁNYAI Réka és SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály, 199–211 (Marosvásárhely: Teleki Téka Alapítvány, 2009).

66 *Kassa város olvasmányai, 1562–1731*, s. a. r. GÁCSI Hedvig, FARKAS Gábor, KEVEHÁZI Katalin, LÁZÁR István Dávid, MONOK István és NÉMETH (VISKOLCZ) Noémi, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 15 (Szeged: JATE, 1990; A továbbiakban: GÁCSI–FARKAS–KEVEHÁZI–LÁZÁR–MONOK–VISKOLCZ, Adattár 15), 76–79. Vö. MONOK István, „A kora újkori Kassa német polgárságának olvasmányai”, in *Művelődéstörténeti kalászatok*, szerk. CZEGLÉDI László, MIZERA Tamás és VERÓK Artila, Helyi érték 3, 21–35 (Eger: Líceum Kiadó, 2018).

is. A 18. század első feléből⁶⁷ Thomas Claarwein, bajor kép- és könyvkereskedő (1717),⁶⁸ Johann Schwartz vándor könyvkereskedő (1729),⁶⁹ Joseph Matzenauer (1738)⁷⁰ és Pécsi Erzsébet (Elisabetha Eberhardin) (1740)⁷¹ könyvkötők hagyatéki összeírását, illetve Johann Georg Nottenstein budai nyomdász kiadványainak jegyzékét (1732–1734)⁷² ismerjük. A 18. század közepétől már nyomtatott könyvkiadói jegyzékeink is fennmaradtak, illetve a század végén induló német és magyar nyelvű folyóiratokban olvasásra ajánlott könyvek jegyzékei is megjelentek. A Magyar Királyságban és Erdélyben, általánosságban, az értelmiségi megvett, elfogadott minden könyvet, és azokat olvasta is.⁷³ Sőt, számos olyan 19. századi dokumentum maradt fenn, amelyek azt igazolják, hogy a megjelent könyveket kézzel másolták, mert más módon nem jutottak hozzá. Ide tartozik az a jelenség, hogy nagyon sok nemesnek, gazdagabb polgárnak az olvasmányai az általuk patronált, külföldre utazó diákoktól függtek. Nem maga a tulajdonos választotta a könyvet, hanem általános tematikai megjelölést adott, hogy mi érdeklő, és maga az utazó diák, vagy éppen tisztartó választott a nyugati könyvpiacon.⁷⁴

Fontos azonban külön kitérni a 18–19. századi magyarországi és erdélyi magánkönyvtárak kéziratos könyvállományára. Általában is kiemelendő, hogy a magyar szépirodalom, a különféle filológiai diszciplínák írásművei (történelem, jog, a kezdeti pszichológia, pedagógia stb.) jelentős arányban maradtak fenn kéziratként. Sőt, a 18. századi történeti kutatások során rengeteg kéziratos másolat készült nem csupán levéltári forrásokról, hanem elbeszélő történeti művekről,

67 MONOK István, „A bajor nyomdászat szerepe...”, 35–38; MONOK István, „Deutsche Buchhändler in Ofen und Pest in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts”, in *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest, Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten*, Hg. Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLERUND und Jozef TANZLER, Presse und Geschichte – Neue Beiträge 63, 153–158 (Bremen: Edition Lumière, 2012).

68 BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VSKOLCZ–ZVARA, Adattár 13/4, 254–255.

69 Uo., 286–288.

70 Uo., 339–346.

71 CZEGLÉDI–KRUPPA–MONOK, Adattár 13/5, 13–18.

72 BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VSKOLCZ–ZVARA, Adattár 13/4, 320–324.

73 MONOK, „Nemzeti nyelvű olvasmányok...”, 393–401; MONOK István, „Olvasó vagy gyűjtő: A könyvgyűjtési és olvasási szokások változása a XVII–XVIII. század fordulóján”, in *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella és ÖTVÖS Péter, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35, 401–414 (Szeged: JATE BTK, 1997).

74 István MONOK, „Lecteurs et lectures en Hongrie: quelques aspects d’une histoire originale”, *Histoire et civilisation du livre: Revue internationale*, 1 (2005): 267–276.

akár nyomtatott könyvekről.⁷⁵ A magánkönyvtárak összeírásaiban gyakran fordul elő a „*Manuscripti*” csoport,⁷⁶ hol a tematikus egységek végén, hol teljesen önállóan. Van olyan könyvjegyzékünk is, amely kizárólag kéziratokat sorol fel.⁷⁷

2.

A könyvhiány miatt az intézményi könyvtárak szerepe sokkal jelentősebb az eruditív műveltséget tekintve, mint Nyugat-Európában.⁷⁸ Amit a középiskolában olvasott valaki, valóban egész életének olvasmányízlését határozta meg. Forrástipológiai szempontból elkülönítendőek az intézményi könyvtárak katalógusai, de az olvasmányműveltség elemzésekor együtt kezelendők a magánkönyvtárak jegyzékeivel. Annál is inkább, mert nagyon sok magánkönyvtár jegyzéke maradt fenn egy-egy intézményi – iskolai, vagy szerzetesi közösségi – gyűjtemény összeírásakor. Nem kevés alkalommal az intézményi könyvtárban magát a könyvespolcot (*theca*) is az adományozóról nevezték el. Példaként említjük a nagyenyedi református kollégium 1688. évi katalógusát,⁷⁹ ahol *Theca Csernátoni*, *Theca Basirii* elnevezéssel, a helvét hitvallású lelkész, Csernátoni Pál (1633–1679), illetve Isaac Basire (1607–1676) durhami *prebendárius* kollégiumnak adományozott könyveit vették számba. A csíksomlyói ferences rendház 1727. évi könyvtárkatalógusa⁸⁰ külön sorolja fel az egyes rendtagok szobáiban volt könyveket, ilyen értelemben ezek a könyvek magán olvasmányokként is elemezhetők. Vagyis megtudjuk, hogy a guardián Bögözi László Ferenc (1687–1756), Istvánffy Kristóf (1693–1756) és a többi ott élő *pater* mit olvasott. Az

75 Számos ilyen nagyobb hagyatékot tudunk említeni, ezek ismerete sajnos nem mindig kellő mélységű. Ismertebbek a Budapesti Egyetemi Könyvtár (ELTE) nagy történelem hagyatékai (Hevenes Gábor, Kaprinai István, Pray György), de például Georg Haner (1672–1740), Xyxtus Schier (1728–1772), vagy Samuel Ivanka (1761–1842) kéziratmásolat gyűjteményének feltárása még várat magára (sorolhatnánk még a neveket).

76 Egy példa: Batthyány Lajos Ernő, lásd MONOK, *A hagyományos világ...*, 128.

77 Lásd például Daniel Burius jegyzékét amellyel Radvánszky László könyvtárának *hungaricum* gyűjteményét javasolja gazdagítani: CZEGLÉDI–KRUPPA–MONOK, Adattár 13/5, 188–195.

78 MONOK, „Lecteurs et lectures...”, 267–276.

79 *Erdélyi könyvesházak II: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, s. a. r. MONOK István, NÉMETH (VISKOLCZ) Noémi és TONK Sándor, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/2 (Szeged: Scriptorum, 1991), 177–190; Vö. MONOK István és NÉMETH (VISKOLCZ) Noémi, „Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában (1679–1680)”, *Magyar Könyvszemle* 108, 3. sz. (1992): 256–264.

80 *Katolikus intézményi gyűjtemények Magyarországon: Ferences könyvtárak, 1668–1750*, s. a. r. ZVARA Edina, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/3 (Budapest: OSZK, 2008), 63–70.

ilyen típusú könyvösszeírások csaknem minden abolíciós katalógusban megtalálhatók.

3.

A könyvhiány miatt a közösségi használatú könyvtárak szerepe a Magyar Királyságban ugyancsak jelentősebb, mint nyugaton. Az első ilyen könyvtárat már a 15. század elejéről ismerjük, jelen vannak a humanista körök közös olvassmányai, a városi közös használatú könyvtár humanista és protestáns változatai, a városi értelmiségi körök közös könyvtárai a 16. századtól, míg a 18. század közepén jelent meg az első városi közkönyvtár, majd a 18. század végétől a városi olvasókörök. Ennek megfelelően a Magyar Királyságban már a 15. században tudunk közös használatú könyvtárról, jelesen a szepességi plébániák közös bibliotékájáról.⁸¹ Tudunk közös használatú humanista gyűjteményről (Hans Dernschwam (1494–1569), Selmecebánya⁸²), és kisebb udvari olvasó körökről a 16–17. századból az *et amicorum* típusú bejegyzések⁸³ alapján. Ismerjük a protestáns városok *bibliotheca publica* elnevezésű gyűjteményeit⁸⁴ (Besztercebánya,⁸⁵ Kőszeg,⁸⁶

81 Florian HOLIK, „Die erste gelehrte Gesellschaft in Ungarn, Ungarische Jahrbücher”, 2 (1923), 383–399; Eva SELECKÁ MÁRZA, *A középkori lőcsei könyvtár*, Olvassmánytörténeti dolgozatok 7 (Szeged: Scriptum, 1997); András VIZKELETY, „Die Fraternalitas XXIV plebanorum civitatum regalium in Oberungarn und der Handschriftenbestand Zipser Pfarrebibliotheken”, in *Pfarreien im Mittelalter, Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, Vom 30. November bis 2. Dezember 2006 am Max-Planck-Institut für Geschichte eine Tagung zum Thema Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter, Hg. Nathalie KRUPPA, Mitw. Leszek ZYGNER, 327–338 (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2008).

82 *A Dernschwam-könyvtár: Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*, Kísérőtanulmánnyal közreadja BERLÁSZ Jenő, sajtó alá rend. és a mutatót összeáll. KEVEHÁZI Katalin, MONOK István, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12 (Szeged: JATE, 1984).

83 Geoffrey D. HOBSON, „»Et amicorum«”, *The Library*, 5. series, Vol. IV, No. 2 (1949): 87–99; MONOK István, „»Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum«: Az »et amicorum« bejegyzésről és a közös könyvhasználatról”, in *Humanizmus és gratuláció: Szolgáltatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde és NYERGES Judit, 266–276 (Budapest: Balassi Kiadó, 2009).

84 MONOK István, „»Libri in publica libraria exules scholastici«: Kísérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon”, in *Tarnai Andor-emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI GÁBOR, munkatársak HARGITTAY Emil és THIMÁR Attila, *Historia litteraria* 2, 181–187 (Budapest: Universitas Kiadó, 1996).

85 ČIČAJ–MONOK–VSKOLCZ, Adattár 13/3, 13–16 (1600 k.).

86 *Lesestoffe in Westungarn II, Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*, Hg. Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, Károly KOKAS, István MONOK, Péter ÖTVÖS und Harald PRICKLER, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2 – Burgenländische Forschungen, Sonderband 15 (Szeged: Scriptum, 1996), 34–39 (1614).

Kassa⁸⁷), és a 18. századi olvasóköroket.⁸⁸ Az első, már valóban a maihoz közeli értelemben vett nyilvános könyvtár alapítását a Magyar Királyságban az egyébként jobbágyi származású római katolikus püspökhöz, Klimó Györgyhez (1710–1777) kötik, Pécssett, 1764-ben.⁸⁹

Záró, általános megjegyzések

1.

Fontos hangsúlyozni, hogy a Magyar Királyság és Erdély nagy része másfél évszázadig az Ottomán Török Birodalom része volt. A 16. század elejére az európai királyságokkal konform intézményi rendszert leakták, lerombolták. A 18. század elejétől másfél évszázadig tartott a városok, falvak újjáépítése. Ennek a jelenségnek szimbóluma kettős. Buda és Pest csak 1825-ben tudott újra a Magyar Királyság fővárosává válni, vagyis a török kiűzése (1686) után csaknem másfél évszázaddal, azzal az aktussal, hogy az Országgyűlés Pozsonyból Pestre költözött (1825). A másik szimbólum az esztergomi érsek és káptalan Nagyszombatból Esztergomba történt visszaköltözése (1820–1853). Ez alatt a másfél évszázad alatt a Habsburg Birodalomba integrálták mindkét országot (Magyar Királyság, Erdély). Ez az integráció egyben a protestáns intézményi rendszer gyarapításának megakadályozása mellett folyt. Olvasmány- és könyvtártörténeti szempontból mindez együtt járt azzal, hogy a nyugati partner intézmények (szerzetesrendek, világi egyházak, protestáns egyházak) folyamatosan segítették az itteni intézményeket, könyvekkel is. Latin nyelvű könyvekkel főként, mivel ez volt a hivatalos nyelv. Latinul azonban a 18. században modern eszme már nem jelent meg. Következésképpen a magyarországi és erdélyi archaikus olvasmányízlés kialakításához, megerősítéséhez ez a jelenség nagyban hozzájárult.⁹⁰

87 GÁCSI-FARKAS-KEVEHÁZI-LÁZÁR-MONOK-VISKOLCZ, Adattár 15, 115–187 (1670 k.).

88 Heinz STANESCU, „Deutschsprachige wissenschaftliche und Lesegesellschaften der achtziger Jahre des 18. Jahrhunderts in Siebenbürgen und im Banat”, in *Wissenschaftspolitik in Mittel- und Osteuropa: Wissenschaftliche Gesellschaften, Akademien und Hochschulen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, Hg. Erik AMBURGER, Michal CIEŚLA und László SZIKLAY, Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa 3, 187–195 (Berlin: Camen, 1976).

89 CSAJÁGHY Gábor, „Klimó György könyvtáráról”, in *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában: Tanulmányok*, szerk. BODA Miklós, KALÁNYOS Katalin, SURJÁN Miklós és TŰSKÉS Tibor, 91–94 (Pécs: JPTE, 2000).

90 MONOK, *A hagyományos világ...*, 7–18.

2.

Az elmúlt két évtizedben rendszeres és tervezett nemzetközi összehasonlító könyvtár- és olvasmánytörténeti szimpózium sorozat zajlott, amely során a magyarországi és erdélyi gyűjtemények is lehetőséget nyertek a bemutatkozásra, összehasonlításra. A párbeszéd időbeli kerete alapvetően 1650–1850 volt, de több témában kitekintettünk a korábbi és a későbbi időszakra is (1450–1918). Ha a 18–19. század fordulójának magánkönyvtáiról beszélünk, felhívom a figyelmet ezen témák alapos kidolgozásának fontosságára. (A jövőben tehát olyan tematikus konferenciák szervezését tartanám hasznosabbnak, amelyek – a továbbiakban felsorolt – szűkebb témákról szólnak, és nem mindenki arról beszél, ami éppen foglalkoztatja.)

Az első ilyen téma a cenzúra története volt.⁹¹ Ezen a területen az utóbbi időben kiváló tanulmányok születtek,⁹² de a szintézis még várat magára, talán a hamarosan megszülető könyvkiadás története (Ecsedy Judit) és a könyvkereskedelem története (Pavercsik Ilona) monográfiájának részeként kézbe vehetjük ezt is.

Másodszorra a kulturális transzfer jelenségeit vizsgáltuk, vagyis egyes szellemi áramlatok befogadás- és hatástörténetét a magánkönyvjegyzékek alapján,⁹³ kitérve a könyvtárakban elhelyezett könyvek rendjének (*ordo librorum*) vizsgálatára is.⁹⁴ A magyarországi kutatás ilyen szempontú vizsgálódásai nagyon gazdag eredményeket tudhatnak magukénak a korai újkor első felét tekintve, azonban a 18–19. századi könyvjegyzékek ilyen szempontú vattatása még csak a kezdetén tart.

91 *Libri prohibiti: La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, ed. Marie-Elisabeth DUCREUX et Martin SVATOŠ, L'Europe en réseaux: Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918 Bd. 1 (Leipzig: Universitätsverlag, 2005).

92 A megelőző szakirodalom teljes bibliográfiájával: *Systematica collectio: I. füzet*, kiad. STEPELY Irén, szerk. BOGÁR Judit, Pázmány Irodalmi Műhely: Források 7 (Piliscsaba: PPKE BTK, 2013). Az erdélyi cenzúra helyzetét a Habsburg Birodalmon belüli ellenőrzési rendszerbe helyezi KOVÁCS Kálmán Árpád, *Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években*, PhD értekezés (Szeged: 2008).

93 *Est-ouest: Transferts et réceptions dans le monde du livre en Europe (XVIIe–XXe siècle)*, ed. par Frédéric BARBIER, L'Europe en réseaux: Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918 Bd. 2 (Leipzig: Universitätsverlag, 2005).

94 *Actes du symposium international Le livre, La Roumanie, L'Europe, 4ème édition, 20 à 23 Septembre 2011, Sinaia*, org. Biblioteca Metropolitană București, *Tome I. Histoire et civilisation du livre*, textes réunis par Frédéric BARBIER (București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012).

A harmadik szempont a könyvtárak és a könyvjegyzékek olyan szempontú vizsgálata volt, hogy azok milyen tanulsággal bírnak az egyes kulturális csoportok, népek önigazolása, nemzeti öntudatának változásai történetét tekintve.⁹⁵ Ez a terület különösen fontos a Magyar Királyság és Erdély története szempontjából, hiszen napjainkig nyúló tanulságok fogalmazhatók meg egy ilyen kutatás eredményeként.

A könyvek szerzői, kiadói, a velük kereskedők a hálózattörténeti kutatások ideális témái. A magánkönyvtárak anyagának vizsgálata számos tanulsággal szolgál ezen a területen is.⁹⁶

A könyvtár, a magánkönyvtár is egy intézmény. Számos szempontból vizsgálható, és került vizsgálat alá: az intézményi működés jelentése,⁹⁷ a könyvtárak berendezése (bútorok), díszítése,⁹⁸ a könyvtárak tematikus összetételének változása,⁹⁹ és maga a könyvtáros szakma¹⁰⁰ is. Külön érdeklődésre igényt tartó terület a katalógusok története.¹⁰¹

95 *Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives*, ed. par Frédéric BARBIER et István MONOK, L'Europe en réseaux: Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918 Bd. 3 (Leipzig: Universitätsverlag, 2005).

96 *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe: Réseaux du livre, réseaux des lecteurs*, ed. par Frédéric BARBIER et István MONOK, L'Europe en réseaux: Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918 Bd. 4 (Budapest–Leipzig: OSZK – Universitätsverlag, 2008).

97 *Un'istituzione dei Lumi, La biblioteca...*

98 *Bibliotheken, Dekor (17–19. Jahrhundert)*, Hg. Frédéric BARBIER, István MONOK und Andrea DE PASQUALE (Budapest–Roma–Paris: BUAW–BNCR–Éditions des Cendres, 2016); *Bibliothèque, décor, années 1780–années 2000: nationalités, historicisme, transferts.*, sous la dir. de Frédéric BARBIER, Andrea DE PASQUALE, István MONOK (Budapest–Roma: MTAK–OGYK–BNCR, 2019).

99 *Les bibliothèques et l'économie des connaissances – Bibliotheken und die Ökonomie des Wissens, 1450–1850*, éd. par Frédéric BARBIER, István MONOK et Andrea SEIDLER, L'Europe en réseaux: Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918 Bd. 8 (Budapest: MTAK, 2020).

100 *Histoire des bibliothécaires: Colloque international à l'ENSSIB, Lyon, du 27 au 29 novembre 2003*, sous la dir. de Dominique VARRY et Frédéric BARBIER (Lyon: 2003), <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/1337-histoire-des-bibliothecaires.pdf>

101 *De l'argile au nuage: Une archéologie des catalogues (IIe millénaire av. J.-C. – XXIe siècle). Ouvrage publié à l'occasion des expositions organisées par la Bibliothèque Mazarine et la Bibliothèque de Genève: Paris, 13 mars – 13 mai 2015 et Genève 18 septembre – 21 novembre 2015*, sous la dir. de Frédéric BARBIER, Thierry DUBOIS et Yann SORDET (Paris: Édition de Cendres, 2015).

3.

Ahogy 2008-ban, Henri-Jean Martin és Lucien Febvre *L'Apparition du livre* című európai könyvtörténeti munkája megjelenésének ötvenedik évfordulóján számot vetettünk a kutatások történetével és perspektívájával,¹⁰² így értelmezem ezt a mai konferenciát is. Elengedhetetlennek tartom azonban, hogy külön hangsúlyozzam az 1750 és 1830 közt a Magyar Királyságban megjelent könyvtörténeti munkák fontosságát. A korabeli magánkönyvtárakról akkor tudunk igazán jó képet alkotni, ha azt is megvizsgáljuk, vajon a korban hogyan gondolkodtak a könyvtárakról, a könyvtártudományról, a cenzúráról, vagy éppen egy-egy magánkönyvtár jelentőségéről. Ezeket a műveket latinul írták és adták ki, fontos lenne olvasásuk, magyarra fordításuk és kiadásuk. Az első könyvtártudományi munka magyarországi ember tollából, tudtommal, 1678-ban jelent meg. Adam Gruber soproni német polgár *De bibliothecis* címmel írta szakdolgozatát Lipcsében.¹⁰³ A könyvtártörténeti részeket az európai klasszikusok munkáiból vette, ismerte Justus Lipsiust, Michael Neandert és Johann Joachim Madert is. Xystus Schier 1766-ban nem csupán Hunyadi Mátyás könyvtára történetét írta meg, rengeteg ókori és középkori könyvtár ismeretéről is számot adott.¹⁰⁴ A legérdekesebbnek azonban Wallaszky Pál könyvét tartom, aki amellet, hogy bemutatta a betléri Andrássy könyvtárat, egy teljes európai és magyar könyvtártörténet vázlatát is adja.¹⁰⁵ A cenzúra története is megszületett magyarországi szerző műveként,¹⁰⁶ igazolva az egyház jogát erre a tevékenységre, és számba vet-

102 *Cinquante ans d'histoire du livre de l'Apparition du livre (1958) à 2008: Bilan et projets*, ed. par Frédéric BARBIER et István MONOK, L'Europe en réseaux: Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918, Bd. 5 (Budapest: OSZK, 2008).

103 *Disputatio de bibliothecis, quam permittente Inclita Philosophica Facultate in Academia Lipsiensi die 13. Aprilis [...] M. DC. LXXVIII, publice proponit M. Johannes Georgius Zihn, Sula-Francus*, Respondente Adamo GRUBER, Sempronio-Pannonio (Lipsiae: 1678), RMK III. 2918.

104 Xystus SCHIER, *Dissertatio de regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis. – Értekezés Corvin Mátyás budai királyi könyvtárának létrejöttéről, hanyatlásáról, pusztulásáról és maradványairól. – Discussion of the establishment, decline, ruin and remains of Matthias Corvinus' royal library in Buda*, kiad. – ed. MONOK István, A magyar fordítást s. a. r. – The Hungarian translation ed. by EKLER Péter, Supplementum Corvinianum, 5 (Budapest: OSZK, 2019).

105 *De bibliothecis quibusdam veterum memorabilibus oratio inauguralis bibliothecae senioratu evangelici Gömöriensis, dicata honori illustrissimi domini, domini Leopoldi e Comitibus Andrássi [...] scripta et in splendissima panegyrica dicta die 26 Junii Anno MDCCCXVI Betlérini, a Paolo WALLASZKY [...] (Cassoviae: typis Stephani Ellinger, 1816).*

106 VAJKOVICS Imre, *Dissertatio de Censura [...] (Colocae: Friedrich Neumer, 1791–1795)*, öt részben.

ték a Magyar Királyság és Erdély nyomdáinak történetét is.¹⁰⁷ És mindeközben kialakult az olvasás elméletének és történetének magyar irodalma. Előbb a szigorúan ügyelő egyházi szemmel bíró Alexovics Vazul tollából, hitvédelmi iratként (1792),¹⁰⁸ majd egy, már modern ismeretelméleti olvasottsággal bíró szerző először 1832-ben az *Egyházi Folyóírás* hasábjain közölt cikkéből, mely kiegészítve önálló kiadásban 1848-ban jelent meg.¹⁰⁹

107 *Memoria typographiarum in clyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsylvaniae, qua systema redegit Joannes NÉMETH [...]* (Pesthini: Joannes Thomas Trattner, 1818); magyarul minikönyvként: NÉMETH János, *Magyarország nyomdáinak emlékezete*, ford. KULCSÁR Péter, bev. HAIMANN György (Budapest: Zrínyi Nyomda, 1977).

108 ALEXOVICS Vazul, *A könyvek szabados olvasásáról két fő tzikkely*, Írta A. B. P. A. L. T. N. T. (Pestenn: Patzkó Ferencz, 1792). Ennek egy részlete: *Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok*, II, kiad. TÜSKÉS Gábor és LENGYEL Réka, Magyar Remekírók, 193–202, 1046–1049 (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2015; a szövegre vonatkozó jegyzeteket NAGY Imre írta).

109 *A könyvolvasásról: Második, néhány tárgyfejtető érdekes jegyzésekkel, 'egy új szerkezetű toldalékkal bővített kiadás* (Veszprémben: Ramasetter Károly betüivel, 1848).

Könyvek magántulajdonban
(1770–1820)

Reciti konferenciakötetek · 6

Sorozatszerkesztő
TÖRÖK ZSUZSA

Könyvek
magántulajdonban
(1770–1820)

Szerkesztette
DÓBÉK ÁGNES

reciti
Budapest
2020

A konferenciát és a kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport és a BTM Kiscelli Múzeum támogatta.

A konferenciát a BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Kutatócsoport, a MOKKA Egyesület MOKKA R Tagozat, valamint az MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága közösen rendezte Budapesten, az MTA KIK tanácstermében 2020. március 6-án.

A borítón: a budai könyvkötőcéh ládája, 18. század második fele (BTM Kiscelli Múzeuma, Fáryné Szalatnyay Judit felvétele)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X
ISBN 978-615-5478-90-1

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

KÖNYVTERMELÉS, KÖNYVTERJESZTÉS, OLVASÁSTÖRTÉNET

MONOK ISTVÁN

Magánkönyvtárak (1770–1820)

A kutatás és az elemzések különös jegyei	13
--	----

GRANASZTÓI OLGA

Európai könyvterjesztési hálózatok, német kereskedők, magyarországi
könyvfogyasztók II. József korában

Új felvetések Pozsony, Pest-Buda és Bécs könyvkereskedelmének kutatásában	35
---	----

VASNÉ TÓTH KORNÉLIA

Ponyvák Széchényi alapkönyvtárából az Országos Széchényi Könyvtár
Plakát- és Kisnyomtatványtár gyűjteményében (1770–1820)

45

KÖZNEMESEK ÉS AZ ALSÓPAPSÁG OLVASMÁNYAI

HORVÁTH JÓZSEF

Adalékok a Győri Egyházmegye római katolikus alsópapságának
könyvkultúrájához

Falusi és mezővárosi plébánosok könyvhagyatékai (1770–1820)	63
---	----

HEGYI ÁDÁM

Hogyan lesz magánkönyvtárból közösségi könyvtár?

Példák két délvidéki református egyházmegye lelkészi könyvtáraitra

a 18–19. század fordulóján	87
----------------------------------	----

SIMON BEÁTA

Közneemesek magánkönyvtárai a 18. századi Zalában,
hagyatéki leltárak alapján 99

FŐÚRI GYŰJTEMÉNYEK

SZABÓ ÁDÁM

Egy főúri tudóskönyvtár: a Telekiek gyűjteménye 123

ZVARA EDINA

Görög Demeter könyvtárának kéziratai
Bárány Péter, Batsányi János, Kis János, Révai Miklós, Trenk Frigyes
és Verseghy Ferenc írásai 141

TUDÓSOK, IRODALMÁROK GYŰJTEMÉNYEI

DONCSE CZ ETELKA

Verseghy Ferenc könyvtárai 173

VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA

Újabb adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez 189

DÓBÉK ÁGNES

Sauttersheim Ignác könyvei 203

Személynévmutató 217

Helynévmutató 235

A kötet szerzői 241